

I förberedelsernas tid

Dagmar Edqvists Tanganyika-romaner

Och varför skall vårt vackra vilda innanhav uppkallas efter en fet gammal dam i Europa som aldrig har satt sin fot här?

– Mike Lutshaka om namnet Lake Victoria
i *Den svarta system* (1961)

Av Dagmar Edqvists 22 romaner, utgivna mellan 1932 och 1985, utspelas fem stycken helt eller delvis i Afrika: *Skuggan blir kortare* (1958), *Den svarta system* (1961), *Eldflugorna* (1964), *Möten i Marocko* (1974) och *Efter flykten* (1977). I de tre förstnämnda är handlingen förlagd till det brittiskt kontrollerade FN-förtroendeområdet Tanganyika som blev självständigt 1961. (Tre år senare ändrades namnet till Tanzania efter en sammanslagning med ögruppen Zanzibar). Edqvist hade god inblick i landets förhållanden efter flera besök i slutet av 1950-talet hos vännen Barbro Johansson, missionär

och rektor i Tanganyika. Hon rapporterade även till bland annat Sveriges Radio om Tanganyikas självständighetssträvan under samma tidsperiod och enligt Claes Åkerblom träffade hon genom Johanssons försorg den blivande presidenten Julius Nyerere 1956 (*Värmländsk kultur* nr 1 2012).

Som Lisbeth Larsson berör i *Svenskt kvinnobio-
grafiskt lexikon* (skbl.se) var Dagmar Edqvist en av Sveriges mest lästa författare under 1930-, 1940- och 1950-talen. Hon skrev framför allt det som Kristina Fjelkestam i *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer. Modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige* (2002) kallar samtidsromaner ”författade av kvinnor och som utspelar sig i tillkomsttidens nu med en kvinnlig huvudperson”. Larsson lyfter dessutom fram två underkategorier i författarskapet: historiska romaner och romaner med koppling till just Afrika.

Trots att Edqvist var mycket läst, länge hade stora försäljningsframgångar, var flitigt översatt och fick flera av sina böcker filmatiserade tillhörde hon inte den grupp kvinnliga författare som i hennes samtid gavs plats i de litteraturhistoriska översiktsverken. Detta till skillnad från till exempel Karin Boye, Moa Martinson och Agnes von Krusenstjerna.

Kristina Fjelkestam karakteriserar Edqvists romaner som ”typiskt middlebrow”, vilka främst lästes av ”en grupp bildad medelklass som var intellektuellt intresserad och hade råd att köpa mycket böcker”. Hennes romankaraktärer är också genomgående välutbildade yrkesmänniskor av typen läkare, ingenjörer och bibliotekarier. I fokus står som regel relationer mellan man och kvinna, kärlekens betydelse och kvinnans självständighet.

Bortsett från *Den svarta systemen* gäller detta också delvis Afrika-romanerna. Vad gäller kvinnans självständighet är det anledningen till att Fjelkestam, liksom Ebba Witt-Brattström i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, anser att Dagmar Edqvist är en av ”emancipationsromanens främsta företrädare” i Sverige. Edqvists romaner är skrivna på en realistisk prosa och beskrivs ofta som underhållande och lättlästa. Det sistnämnda har möjligen bidragit till att hon inte har fått det litteraturkritiska erkännande hon förtjänar. Hon har en träffsäker psykologisk blick och en unik förmåga att borra sig ned i människors livssituationer och relationsproblematik.

Skuggan blir kortare

Första gången läsaren möter Tanganyika i Dagmar Edqvists författarskap är i romanen *Skuggan blir kortare*. Den tar sin början på svensk mark som en relationstät berättelse av karaktäristiskt Edqvistsnitt. Det unga paret Kåre och Sandra Vallon genomgår en äktenskaplig kris efter att Sandra fått missfall och även försökt ta sitt liv. När Kåre upptäcker att hon har inlett en förbindelse med en äldre forskarkollega till honom beslutar han att låta sitt liv ta en ny vändning.

Svensk filmutövare

Dagmar Edqvist.

Han tackar nej till ett arbete inom kärnvapenindustrin och accepterar istället en tjänst på FN-finansierade ICRP, en internationell kommission för strålningsskydd. Han blir del av ett projekt i centrala Afrika, beläget ”alldeles under ekvatorn i det hörn där Uganda, Tanganjika och Belgiska Kongo möts i ett vilt och bergigt landskap”. Huvudsyftet

är att undersöka om den radioaktiva strålningen har ökat hos växter, djur och människor efter genomförandet av kärnvapenexperiment i Stilla havet. Kåre flyr hals över huvud till denna avlägsna plats: ”ju längre bort från världen, dess bättre”. Att romankaraktärerna flyr sitt hemland i trängda situationer är återkommande hos Dagmar Edqvist. Så är till exempel fallet i *Rymlingen fast* (1933), *Penelope väntar inte* (1951), *Angela Teresas gäster* (1953) och *Möten i Marocko*. I den sistnämnda med den träffsäkra formuleringen: ”Om inte gamla Sve-

dala vill ta vara på våra insatser så vänder vi oss åt annat håll”.

Den forskningsstation han anländer till kallas UNARC (United Nations African Research Center) och är ett slags miniatyrsamhälle med personal från jordens alla hörn. När Suezkrisen inträffar i oktober 1956 får läsaren därför följa en rad olika reaktioner på det inträffade. Afrikanerna (benämnda ”de färgade”) reagerar häftigast, med stor sorg och raseri, medan ”amerikanerna, irländarna och skandinaverna iakttog en avvaktande eller dovt kritisk neutralitet”. Representanterna från kolonialmakterna Storbritannien och Frankrike sluter sig för sin del ”samman i en känsla av att vara universellt ogillade”. Deras reaktion bildar motsats till den pacifistiske engelsmannen mr Spearhead som i sin förtvivlan överväger att avsäga sig sitt brittiska medborgarskap. Denna uppfriskande bredd i värderingar och synsätt är också signifikativ för Edqvists romaner i stort.

Under en av sina mätexpeditioner träffar Kåre den unga irländssvenska läkaren Kathryn Vincent. Hon är hängiven sitt arbete och med hjälp av det fiskmjölstillskott som hon propagerat för har dödligheten bland barn i området minskat ”från hundra

till fem procent”. Det läkararbete på vetenskaplig grund hon representerar står i stark kontrast till den inhemska variant som söker stöd hos byns trolldoktor. Kåre och Kathryn dras omedelbart till varandra och gifter sig i romanens avslutning. Hon är betydligt vidsyntare än den naturvetenskapligt enkelspåriga Kåre och förstår på ett helt annat sätt hur människor på det lokala planet tänker och känner. Inte minst gäller det religiösa föreställningar, något som ges stort utrymme i romanen. Kvinnorna i Dagmar Edqvists romaner är också generellt vidsyntare och intelligentare än männen samt mer rakryggade, ansvarstagande och handlingskraftiga.

En central gestalt är afrikanen Daudi Kajuna. Namnet betyder David Räddaren (eller Frälsaren). På sitt sätt är han den egentliga huvudpersonen. Han är naturvetenskapligt utbildad och arbetar till vardags på forskningsstationen. Ursprungligen tillhörde han en av ortens stammar och var även tänkt att överta den viktiga rollen som stammens trolldoktor, en post hans farbror tidigare haft. Kajuna valde emellertid att lämna denna gemenskap och förutom att ägna sig åt naturvetenskap även bli djupt troende kristen. Som Kathryn Vincent konstaterar var det något oerhört att lämna gruppen och dess traditioner och för detta har han fått betala ett högt pris i form av trakasserier och förbannelser. Därigenom blir han en representant för brytningstiden mellan den gamla världens religionsutövning och den moderna, som bland annat introducerades av de europeiska kolonialmakterna. Även i fallet med Kajuna har Kathryn en vidsynt förståelse för hans situation, inte minst för att hon anser att brottet med den gamla tiden gick för snabbt: ”Man borde ha lotsat in dem i kristendomen på ett mildare sätt, utan att rycka loss dem från allt deras egna. Det är skändligt överväld att förklara det som en människa

vördar för syndigt och skamligt”. Dagmar Edqvist har uppövat en stark förmåga att förankra den här typen av historiska skeenden i karaktärernas liv så att läsaren förstår och känner konsekvenserna. Det är tveksamt om någon annan svensk författare vid denna tidpunkt skildrat afrikanska människor så på djupet. Det skulle möjligen vara Sara Lidman i de något senare utgivna romanerna *Jag och min son* (1961) och *Med fem diamanter* (1964).

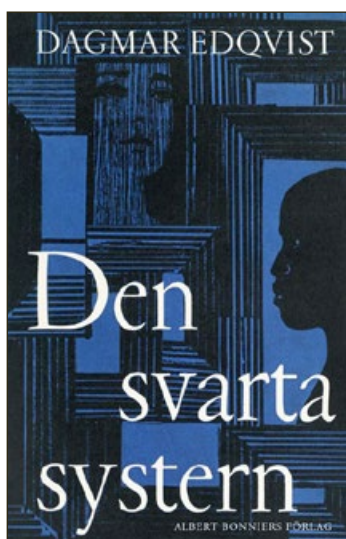
Men både Kathryn och Kåre tillhör den nya tidens människor och det är även en modern utveckling man önskar se för Afrikas del. När man under en gemensam forskningsexpedition i romanens slut stöter på en trettonårig bypojke som nyfiket ställer frågor kring arbetet vid forskningsstationen önskar man honom välkommen dit när han blivit några år äldre. Pojken beskrivs uttryckligen som en av den nya tidens människor. Uppdelningen mellan den nya och den gamla tidens människor är också återkommande i Edqvists Tanganyika-romaner.

Den svarta systemen

I *Den svarta systemen* från 1961 äger händelseförloppet uteslutande rum i Tanganyika och till skillnad från i *Skuggan blir kortare* är platserna namngivna, främst staden Kiroro och byn Bulango i nordvästra Tanganyika nära Lake Victoria.

Tidsperspektivet är koncentrerat till oktober 1959.

En avgörande omständighet som inramar berättelsen är Tanganyikas väg mot självständighet. Tanganyika är i slutet av 1950-talet fortfarande en del av det brittiska kolonialstyret, men tiderna är på väg att förändras. Det förhållandet framgår direkt i inledningskapitlet när Richard Palmer, den engelske domaren i Kiroro och en av huvudpersonerna i romanen, sitter på verandan till sin bostad och dricker sitt morgonte. Dold i den polisutredning

han har bredvid sig finns det han egentligen läser: författaren och politikern Aimé Césaires radikalpolitiska poetiska verk *Cahier d'un retour au pays natal* (Anteckningar om återkomsten till hemlandet, ursprungligen utgiven 1939). I en längre passage interfolieras textraden ”ingen ras har ensamrätt till skönhet, förstånd och styrka” ur boken växelvis med röster från gatulivet och Palmers tankar. För att vara Edqvist är det en ovanligt avancerad berättarteknik.

Palmer är en försiktigt progressiv kraft i staden (han kallas ibland ”den rättfärdige domaren”) och följer linjen från den modernisering av kolonialstyret engelsmannen Donald Cameron initierade på 1920-talet. Detta skiljer honom från den konservativa polischefen Casey, ”en man med fördomar men utan illvilja”. Det finns en spänning mellan Palmer och Casey, bottnande i oroligheterna under mauautiden i grannlandet Kenya som riskerar att spridas till Tanganyika. Den våldsamma frihetskampen i Kenya pågick under åren 1952–1960 och beräknas ha skördat minst 11 000 dödsoffer. Tidigt i romanen nämns ett annat avskräckande exempel från avkoloniserings: bland några ”unga röster” som hörs i närheten av Palmers veranda ryktas det om ”farliga nyheter från Ruanda”. Ordet *uhuru* (swahili för frihet) varvas med en uppmaning till återhållsamhet. Frihetskampen i Rwanda blev extremt blodig och orsakade en kvarvarande splittring mellan de etniska grupperna tutsier och hutuer. Om man försöker urskilja ett politiskt ställningstagande i boken är det utan tvekan den fredliga och återhållsamma vägen till självständighet som förordas.

När den engelska hustrun till tjänstemannen Stephen Wilson (för lokalbefolkningen ”en inkarnation av brittiska imperiet”) hittas död anklagar polischefen lärarinnan och vänninnan Rosana Lutshaka för mord. Hon och hennes make Mike är som så många av Dagmar Edqvists romankaraktärer trots skiftet till en annan världsdel välutbildade yrkesmänniskor (här lärare) och båda sympatiserar med Tanganyikas självständighetssträvan. Rosana har till skillnad från maken ett lugnare temperament och en mer pragmatisk hållning i politiskt avseende. När Richard Palmer och Stephen Wilson besöker parets hem lägger Wilson märke till ett porträtt av Tanu-ledaren Julius Nyerere. Enligt Wilson hade

det varit omöjligt att visa det så öppet för bara ett par år sedan. Mordet inträffade i mitten av oktober 1959, drygt två år innan självständigheten utropades. Tanu (Tanganyika African National Union) bildades i mitten av 1950-talet och var den ledande nationalistiska rörelsen i landet som, med mönster från Indien, arbetade framgångsrikt för ett självständigt Tanganyika.

Mordutredningen kommer dock att ta en annan vändning när den unge advokaten Martin L. Hansson beslutar sig för att försvara Rosana Lutshaka. Han är afrikan men adopterades av två svenska barndomsvänner till Richard Palmer och växte upp i Sverige. Efter flera års juridikstudier i England har han återvänt för att studera sedvanerätten i Tanganyika. L:et i mellannamnet står för Luther, men när han introduceras i berättelsen meddelas att han tänker återta sitt afrikanska namn Lokele. Erfarenheterna från Europa och Afrika ger honom en dubbel blick som underlättar förståelsen av både de infödda i Tanganyika och den brittiska kolonialmaktens representanter. Den dubbla blicken är ett av Dagmar Edqvists favoritgrepp för att påvisa hur en och samma situation kan upplevas på olika sätt.

Martin Lokeles noggranna undersökning av brottsplatsen samt förhör med misstänkta och andra nyckelpersoner för fram nya omständigheter i ljuset. Tack vare det stöter läsaren på personer ur vitt skilda grupper och sammanhang, allt från den misstänkta Rosana Lutshaka och tjänaren Kabono till den muslimske handelsmannen Ali Aisha och byhövdingen Chirishungu. Detta breda spektrum av röster är en av romanens starkaste sidor och bidrar även till mordgåtans oväntade lösning.

Liksom i *Den svarta systemen* bidrog ett förordande av återhållsamhet och icke-våld också i verkligheten till att Tanganyikas självständighetsprocess blev så snabb och smärtfri. Historikern John Iliffe visar i sitt grundläggande arbete *A Modern History of Tanganyika* (1979) att det var just Julius Nyereres anti-revolutionära reformarbete som banade vägen. Den pågående avkoloniserings i Afrika på 1950- och 1960-talen krävde för Tanganyikas del samförstånd mellan Tanu och den alltjämt styrande brittiska kolonialmakten. De våldsamma skeenden som följde på det revolutionära agerandet i bland annat Kenya, Senegal och Sierra Leone skapade konflik-

ter med kolonialstyret och försvarade och försenade arbetet för nationell självständighet. Den process som i Tanganyikas fall troddes ta 10–15 år kunde tack vare Nyereres pragmatiska och fredliga inställning kortas avsevärt och redan i december 1961 uppnådde Tanganyika sin officiella självständighet.

Eldflugorna

Tre år efter utgivningen av *Den svarta systemen* återkom Dagmar Edqvist med romanen *Eldflugorna* (1964). Den utspelas i Tanganyika kort före, under och efter självständighetsförklaringen 1961. I centrum står de två ungdomarna Tom Mawe och Phebe Togire – detta är första gången huvudpersonerna är afrikaner i Edqvists Tanganyika-romaner. Han kommer från en medelklassfamilj i huvudstaden Dar es-Salaam vid östkusten och hon från enkla förhållanden bland Sukumafolket i nordvästra delen av landet, där merparten av romanen utspelas. Båda tillhör den nya tidens människor som vill modernisera Tanganyika. Tom arbetar med att förbättra vattenförsörjningen i landet och Phebe med att bland annat lära kvinnor läsa och skriva, sköta ett hushåll på ett effektivare sätt och att undvika infektionssjukdomar som bilharzia. Arbetet är tufft och intresset inte alltid så stort. Phebe frågar sig därför: ”Vad är man? En liten eldfluga som försöker lysa upp ett stort, stort mörker?” Tom replikerar dock optimistiskt: ”Vi är rätt många eldflugor”. Det optimistiska är betydelsefullt i *Eldflugorna* och något av en grundhållning hos Dagmar Edqvist. Trots att romanerna ofta behandlar tunga ämnen och svåra konflikter tillåts aldrig svärtan ta överhanden. Det finns en lätthet och värme i hennes sätt att skriva och när läsningen är avslutad kvarstår alltid en känsla av hopp.

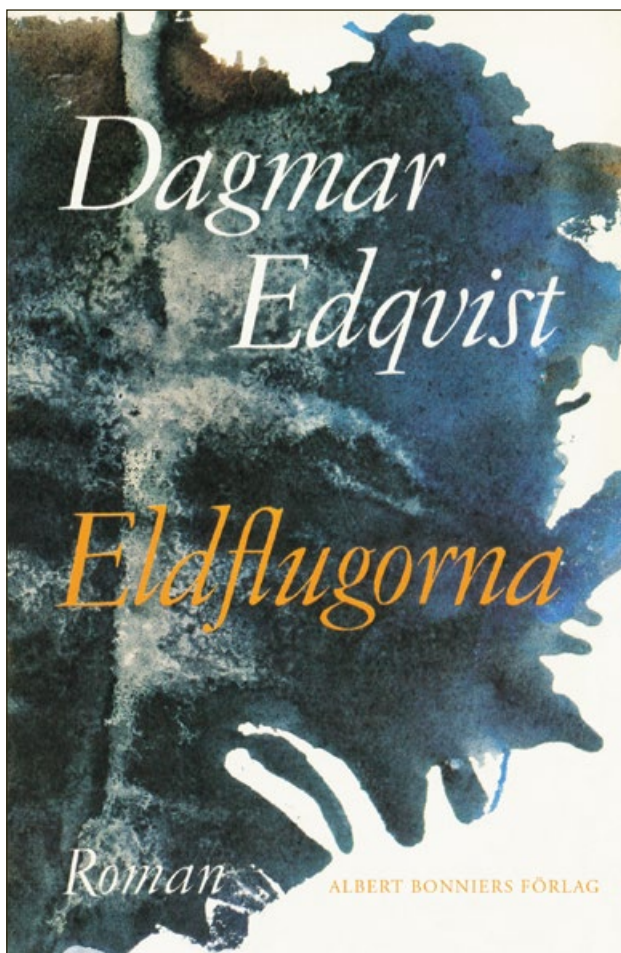
I romanens inledningsskede präglas samhällsklimatet av osäkerhet, orsakad av den pågående brytningstiden mellan nytt och gammalt just innan självständigheten blev verklighet. Eller som en romankaraktär i Sukumaland uttrycker sin oro för att allt bestående ska raseras: ”Jag vet inte vad det blir sedan [...]. Just nu var förberedelsens tid då allting var i vardande eller på avskrivning”. John Iliffe framhåller att just Sukuma var den folkgrupp i Tanganyika där motståndet mot självständigheten

liksom mot Tanu länge var som störst. Motståndet i Sukumaland kom framför allt från de lokala hövdingarna och Tanu hade överlag lättast att rekrytera medlemmar bland yngre människor och kvinnor. Julius Nyerere lade därför stor vikt vid att inte låta medlemsrekryteringen gå för fort fram i detta viktiga område, omfattande Tanganyikas i särklass största folkgrupp. Det viktigaste var att göra det på ett organiserat och korrekt sätt.

Medan Tom genomgår en utbildning i bland annat hydrologi i London drabbas Phebe hårt av att den äldre tidens värderingar ännu kvarstår i Sukuma. Den förhållandevis unga hövdingen George Machibya har länge varit attraherad av henne och kräver med byhövdingens rätt att hon ska bli hans andra hustru. Han våldtar henne under en utflykt, med en graviditet som följd. Hon vägrar dock att gifta sig och uppfostrar barnet på egen hand. Inom ramen för det lokala rättsväsendet (byhövdingens *baraza*) försöker Phebe med Toms hjälp driva en process mot Machibya, utan framgång. Våldtäkt var inte en ny företeelse i Edqvists romanproduktion. Det var en väsentlig del redan i hennes kanske mest kända roman: *Fallet Ingegerd Bremssen* (1937). Även i den uppehåller sig Edqvist vid ett rättegångsförfarande och juridiska spörsmål är överhuvudtaget vanligt förekommande i författarskapet.

Det mesta förändras till slut i Sukuma efter att Tanganyika uppnått sin självständighet. Byhövdingen Machibya förlorar samtliga privilegier och till och med hans tjänare börjar förakta honom. Han drabbas av en djup depression och drar sig undan det offentliga livet. Hans första hustru Isabiga lever emellertid kvar i de gamla föreställningarnas värld och tror fortfarande på häxkonst och andar. I den dramatiska avslutningen av romanen tillgriper hon de ålderdomliga metoderna i en sista desperat handling.

Men även den naturreligion som utövas på det lokala planet – både i *Eldflugorna* och i verklighetens Tanganyika – lider nederlag i den nya tiden. ”Fertilizer has replaced the chief”, som Lloyd W. Swantz lakoniskt uttrycker det i ett arbete från 1974. Regnmakaren utmönstrades med andra ord till förmån för moderna jordbruksmetoder och kristendomen ersatte på många håll tron på häxeri och annat magiskt tänkande som hade letts av byarnas hövdingar. En-

ligt John Iliffe var naturreligionens radikala minskning av enorm betydelse för moderniseringen av Tanganyika: "The possible decline of magical beliefs [is] potentially the most important intellectual change in twentieth-century Tanganyika". Kristendomen fick ett allt större inflytande och missionsarbete från flera europeiska länder hade på allvar förekommit sedan åtminstone sent 1800-tal. 1914 var två procent av Tanganyikas befolkning kristna. 1957 hade den andelen ökat till 25 procent och det fanns 36 missionsförsamlingar. Att Tanu-ledaren Julius Nyerere och andra toppnamn i rörelsen, som Oscar Kambona, kom från en kristen bakgrund anser Iliffe var avgörande för att Tanganyikas väg mot självständighet undvek de stora konflikterna genom samförstånd, ödmjukhet och förståelse för andras perspektiv. "Such leaders gave the party's ideology a distinctly Christian altruism foreign to indigenous ethics", som Iliffe formulerar det.

Det är också det synsättet – ett reformistiskt förnyelsearbete på kristen grund – som Dagmar Edqvist har valt att lyfta fram i *Eldflugorna* och i

sina romaner om Tanganyika. Tillsammans med omständigheten att hennes romankaraktärer nästan uteslutande tillhör medelklassen bidrog möjligen den hållningen till att hennes popularitet dalade under 1970-talets politiska uppsving i Sverige. Men det kan även handla om andra rörelser på det litterära fältet såsom förändrade läsvanor påverkade av ungdomskulturens och televisionens genombrott samt att en mörkare realism inom litteratur och film kopplade grepp om den breda publiken. Kanske drabbades hon därmed av samma öde som när Sjöwall & Wahlöö konkurrerade ut mer traditionella kriminalromaner av exempelvis Maria Lang och H-K Rönblom.

En mörkare realism var annars inte obekant för Edqvist. Redan i ett radioprogram från 1947, som propagerade för att bokläsning borde tillåtas i hemmafruarnas dagsysslor, undrade hon varför vissa moderna författare anser att "alla konflikter ska dras ut till sina hårdaste och beskaste konsekvenser" ("Hemmets magasin", repriserat i *Sveriges Radio* 23/11 2014). Troligen syftade hon på författare som Tennessee Williams, Eugene O'Neill och Arthur Miller, men även om det finns referenser till Williams *A Streetcar Named Desire* (1947) i *Den svarta systemen* är det inte träffande för hennes verk i stort. I programmet föreslog hon att hemmafruarna borde sträva efter att nå "den högre litteraturen" genom att först söka sig till "litteratur som liksom slår broar från den lätta till den tyngre litteraturen". Hon nämnde inga namn i denna kategori men hade mycket väl kunnat föreslå sig själv som exempel. Men en senare tid kan kräva andra brobyggare och en annorlunda estetik för att bibehålla greppet om läsarna.

Ett förnyat intresse för Dagmar Edqvists författarskap inträffade däremot på 2010-talet. 2010 utkom just *Eldflugorna* i engelsk översättning med titeln *Fireflies* på det sydafrikanska bokförlaget Real Africa Books och 2015–2017 valde Albert Bonniers Förlag att återutge samtliga hennes romaner i e-boksformat. Det var två välförtjänta händelser och något av en återupprättelse. Förhoppningsvis skapar det ringar på vattnet i form av nya läsare och ny forskning.

PETER BERGLUND